

Egy bizánci könyv a reneszánszi Bácsón

Amikor VIII. Palaiologos János (1425-1448) bizánci császár követségét készítette elő a Basel-i 1437-es, és az azután következő Ferrarai/Firenzei zsinatra, 1438-1439-ben a küldöttségbe három papi és négy világi személyt kapcsolt be. E követség élén Bessáron (vagy Visarion) és Izidor érsekek álltak, akik védelmezték az uniót a Római-katolikus egyházzal. Mellettük állt négy tudós is, Scholarios György (Georgios Scholarios), Amirutzis György (Amiroutsis), filozófusok, és olyan idősebb gondolkodók, mint a híres Pléton (Georgios Gemistos Pliton) és Trabzoni György (Georgius Trapezuntius). Plétonon és a harmadik érseken, Márkon kívül, mindannyian aláírták a *Firenzei uniót*. E négy tudós bölcsek, a *prolatin* vagy a *latinophilok* körébe tartoztak és nem csak az egyházi unióra törekedtek a Nyugattal, hanem a művelődési és szellemi egység hívei is voltak egyben.¹ Ők voltak az értelmiségiek második generációja, akiknek a nyugati kultúra és, különösen, a korai reneszánsz volt a mintaképe. Ezek közül a legfontosabbak Dimitrios Kidon és Chrysoloras Mánuel voltak. Ez utóbbi esélyes volt a pápai trónra is. Az ő személyében a vallási és a művelődési unió Kelet és Nyugat között megvalósíthatónak tűnt, azonban erre nem került sor.² E bizánci tudósok erős befolyást gyakoroltak elsősorban az olasz reneszánszra, de műveik megtalálhatóak a középkori Magyarországon és a Délvidéken is.

Váradai Péter, kalocsai érsek, 1445 táján született. Kora ifjúságát Nagyváradon töltötte Vitéz Jánossal együtt. Amikor 1465-ban Vitéz esztergomi érsek lett, Váradai Péter magával vitte őt és esztergomi kanonokká nevezte ki. Váradai Péter Bolognába ment el kánonjogot tanulni és a kánonjogon kívül a retorikával és a politikával is foglalkozott tanulmá-

* Stojkovski Boris magiszter, *egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék, Újvidék*

¹ Стивен Рансиман, *Пад Цариграда 1453*, Београд, 2008, 32-33; a zsinat előzményeiről és a bizánci követségről e zsinatra ld. még Иван Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога 1392-1448*, Београд, 2008, 275-317.

² Mindkettőjükéről ld. még Радивој Радић, *Цариград. Приче са Бософора*, Београд, 2007, 121-150.

nyai során. Az egyetem után Váradi Péter 1478-ban a király titkos kancellárja lett és két év után, 1480. szeptember 5-én pedig kalocsai érseknek nevezték ki. Az érsekség központja Bács volt.³

Georgius Trapezuntius
Rhetorica c. művének fedő-
lapja

katolikus hitre. Velencében és Padovában tanult. 1426-ban segített családjának emigrálni Olaszországba. A tanára egy reneszánszi író, Guarino da Verona volt, tanítványai pedig a későbbi II. Pál pápa és a híres huma-

Bács lett az akkori Magyarország és Közép-Európa egyik reneszánsz központja. A második legnagyobb könyvtárral rendelkezett, a híres *Corvina* mögött, latin, görög és olasz nyelvű könyvekkel. Persze a többségük vallási, liturgikus, illetve egyházi mű volt.⁴ Köztük találhatjuk pl. Nissai Szent Gergelynek *Mózes élete* (eredetileg *De vita Moysis*) c. kéziratát, latin nyelven, amely a görög nyelvű teljes fordítása volt. A fordító Georgius Trapezuntius volt.

Ki volt ez a bizánci tudós? Krétán született 1395. április 3-án, Handax városban, és 1472-1473 körül halt meg Rómában. A neve Georgius, azaz Χεζέργιος Γεμέρδιος Υπομενός, az utókor azonban Georgius Trapezuntiusként, humanista neve alatt ismeri. Emigráns családban született, amely Trapezuntból, azaz a mai Trabzonból származott, a modern Törökország fekete tengeri kikötőjéből. 1416-ban Olaszországba ment és 1426-ban áttért a

³ Néhány életrajz készült róla, pl. Horváth M, *Natales archiepiscopatus Colocensis et Bacsiensis*, Budaë, 1746; Katona St, *Historia metropolitanae Ecclesiae Colocensis*, Coloczae, 1800, 457 et al; Dudás Ödön, *Péter kalocsai érsek*, Századok, 6, Budapest, 1872, 716; Márton M, *Váradi Péter kalocsai érsek élete*, Budapest, 1884; Érdújhelyi Menyhért, *A Kalocsai érsekség a renaissance-korban*, Zenta, 1899, 69-98; Gerézdi R, *Egy magyar humanista: Váradi Péter*, Magyarország tudomány 1, 1942, 305, 532; Udvardy József, *A kalocsai érsek életrajza (1000-1526)*, Köln, 1991, 335-402.

⁴ Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 169.

nista Poggio Braccolini voltak. A legjobb barátai között szerepelt V. Miklós pápa, V. Alfons, aragóniai és nápolyi király, valamint több bizánci és olasz méltóság. Görög nyelvet tanított Vicenzában, Velencében és Rómában. Tanított még latin nyelvet, retorikát, logikát és bölcsészettudományt is. Említettük, hogy Georgius Trapezuntius részt vett a ferrairi-firenzei zsinaton pápai oldalról. 1440-ben elment a pápai curiába titkárként. 1443 és 1451 között a *studia humanitatis* tanára volt Rómában. Lefordította latin nyelvre Arisztotelész, Platón, Demoszthenész és más antik filozófusok műveit, valamint a kapadokhiai egyházatyák írásait is. Az ő fordításai szigorúan kritikaiak voltak. Jól fordította le Ptolemaiosz *Almagest* c. művét. Ezenkívül, foglalkozott még vallástudomány, csillagászzal, asztrológiával, logikával és retorikával is. Az emberiség egységéről álmódzott, igazi reneszánsz kori utópista volt. 1453-ban, Konstantinápoly ostroma és eleste után mondta, hogy ha a török szultán keresztény lenne, vagy megkeresztelkedne, meghódíthatná az egész világot. Ebben az időben V. Alfons nápolyi udvarában tevékenykedett. 1465-ben pápai követként Konstantinápolyba ment. Missziója azonban sikertelenül végződött és a következő évben visszatért Rómába. Bölcsészettudományi szempontból Georgius Trapezuntius arisztotelista volt. Erősen vitatkozott a neoplatonistákkal, különösen Pletonnal, akit egy levelében meg is bántott, nem csak úgy, mint a filozófust, hanem úgy is, mint embert. Georgius Trapezuntius szerint, Arisztotelész és az ő filozófiai eszméi közelebb álltak a kereszténység tanaihoz, mint Platóné.⁵

⁵ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. in chief Alexander Kazhdan, vol. 2, New York, 1991, 839-840 részletes bibliográfiával róla és műveiről; vita a platonistákkal ld. még Василије Татакис, *Историја византијске философије*, Врњачка Бања, 1996, 286-288, 292-293, 297, 301-303; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, CD-ROM Version, Wien, 2001, No 4120 részletes bibliográfiával Georgiusról.

Georgius Trapezuntius - egy későbbi kép

A Georgius Trapezuntius művei nem ismeretlenek a magyar könyvkultúrában. A 216 *Corvina* között négy szerepel e bizánci tudós

művei közül is. Egyik munkáját, a *Rhetoricorum libri c.* kódexet az *Országos Széchényi Könyvtárban* őrzik, Cod. Lat. 281. sz. alatt. Ez egy szónoklattani-stilisztikai tankönyv, amely nagy tekintélyt szerzett számára. E munkában fiatalos nagyzólással bírálta a híres humanista mestert, Guarino Veronesét. A kódexet 1526-ban Szulejmán szultán elvitte Budáról, amely csak 1869-ben került vissza Magyarországra Abdul Aziz szultán ajándékként.⁶ A legnagyobb magyar könyvtárban Cod. Lat. 428. sz. alatt található *Compendium grammaticae ad Andream filiolum* c. műve. Georgius Trapezuntius e munkája latin nyelvtani kézikönyv. A Corvinából Cuspinianus, azután J. Fabri birtokába került, onnan a bécsi Egyetemi Könyvtárba, 1756-ban az Udvari Könyvtárba, majd 1934-ben az OSZK-ba.⁷ A bécsi *Österreichische Nationalbibliothek*-ben két Trapezuntius kódex található, az *In perversionem problematum Aristotelis* és *Isagoge dialectica*, Cod. 218, illetve Cod. 2485 leltári szám alatt. E munkáiban Arisztotelész filozófiájával foglalkozik.

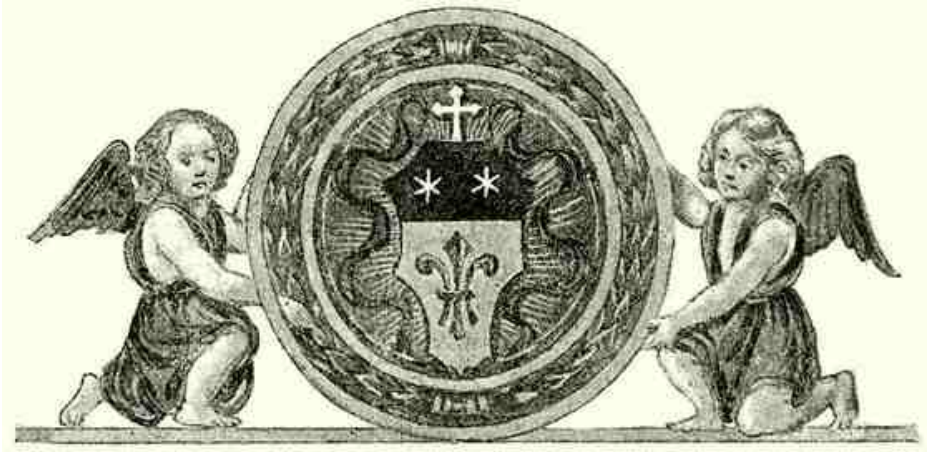
Georgius Trapezuntius legfontosabb műve az említett Nissai Szent Gergely *Mózes élete*, amely Itáliából került a Délvidékre.

Nissai Szent Gergely *Mózes élete* (azaz latinul *De vita Moysis*) c. műve, Georgius Trapezuntius fordításában, egy pergamenre írt kézirat volt, amelyet firenzei fehér indafonattal díszítettek. Címerrel is el volt látva. Ezt a könyvet Hoffman Edit fedezte fel a bolognai egyetemi könyvtárban a XX. században. A könyvet maga Várad Péter tanulmányozta át alaposan, aki vörös tintával számos jegyzetet írt bele. Bejegyezte azt is, hogy mikor olvasta el a könyvet: *Bachie XII. october 1495.*, azaz Bácsón, 1495. október 12-én.⁸ Abban az időben a pergamen volt a legkomolyabb írásra alkalmas anyag és majdnem minden mű írásához ezt használták, beleértve a királyi, érseki és más címerábrázolásokat is. Ki kell hangsúlyozni, hogy e mű *Mózes élete* egyik latin nyelvű fordítása, amelyből egy példány, azaz másolat került Bácsra.

⁶ Berkovits Ilona, *Magyarországi corvinák*, Budapest, 1962, 18;

⁷ Berkovits I, op. cit, 38.

⁸ Timár K, *A kalocsai főszékesegyház régi könyvtára*, Religio 68, Budapest, 1909, 681; Edit Hoffmann, *Les restes de la bibliothèque de Pierre Varadi archeveque de Kalocsa*, La Bibliofilia, 1926, 115; Uő. *Régi magyar bibliofílek*, Budapest, 1929, 131; Udvardy J, op. cit, 382.

Váradai Péter kalocsai érsek címere

Említettük, hogy Georgius Trapezuntius görögről latin nyelvre lefordította a kapadokiai egyházatyák műveit. Nissai Szent Gergely, egyházatya volt, aki a kappadókiai Cézareában született, i.sz. 334 körül és kb. 394/395-ban halt meg. Testvére Szent Nagy Vazul, az egyik legjelentősebb egyházatya volt. Ifjúkoráról és tanulmányairól nem sokat tudunk. Gergely saját személyére vonatkozóan nem volt kifejezetten közlékeny. Kappadókiában maradt és képzettségét Cézarea iskoláiban szerezte meg. Már igen fiatalon lektorrá vált. Ahelyett azonban, hogy a várakozásnak megfelelően az egyházi pályára lépett volna, rétor lett. Theozébiát vette feleségül, akit *békés természetű és művelt nőnek tartott és akit egész életén át szenvedélyesen szeretett*. Később lemondott a retorikáról. Testvére 371-ben a kelet-kappadókiai kisváros, Nissza püspökévé nevezte ki. Felesége Theozébia 385 körül halt meg. Nazianz püspökének részvétlevelé az elhunytat „igazi szentnek és valódi papfeleségnek” nevezi. Testvére, Vazul halála (379) után Gergely vette át Cézarea nagy püspökének teológiai és szerzetesi örökségét. Ettől kezdve kiemelkedő szerepet játszott az ortodoxia (ekkor nicea-konstantinápolyi hit, nem az ortodox hit a mai értelmében) védelmezésében. 379-ben részt vett az antióchiai zsinaton, amelyen a nyugati egyházhoz való közeledésről volt szó. 381-ben barátjával, Nazianzi Gergellyel együtt megjelent a konstantinápolyi zsinaton. Ez volt pályafutásának tetőpontja. A zsinaton ő tartotta a megnyitó beszédet. A császár az ortodoxia megbízottjává nevezte ki Pontus egész területén. E tisztséget azt jelentette, hogy neki

kellett megítélnie a püspökök igazhitűségét és az ariánus érzületűeket le kellett mondatnia hivatalukból. 394-ben Gergely utoljára vett részt zsinaton. Röviddel ezek után halt meg, feltehetően 395-ben.⁹

Napjainkig a Nissai Szent Gergely munkáinak legteljesebb gyűjteménye a híres *Patrologia Graeca cursus completu*-ban szerepel, melyet Jean Paul Migne szerkesztett a XIX. század második felében. Nisszai Szent Gergely művei ebben a műben a 44-46. kötetekben találhatóak. A másik nagy gyűjtemény az Egyesült Államokból származik. A szerkesztők és fordítók William Moore és Henry Austin Wilson voltak. Ebben a gyűjteményben erkölcsös, vallási és dogmatikai művei találhatóak.

Leveli és *életrajza*¹⁰ mellett, két szakmai szótár is létezik, amelyek a Nissai Szent Gergely művekre vonatkoznak: egy kétnyelvű német-angol és egy angol fordítás. A *De vita Moysis* c. műve több nyelven jelent meg. Egyik a *Sources chrétiennes* (Keresztény források) nevű francia szöveggyűjteményben szerepel, Jean Daniélou fordításában, melynek első kiadása 1942-ben jelent meg. Daniélou 1955-ben egyéb kéziratokkal együtt még egyszer kiadta ezt a művet. A XX. század 60-as éveiben elkészült egy részleges angol fordítás is, amelyet Herbert Musurillo a *From Glory to Glory: Texts from Gregory of Nyssa's Mystical Writings* c. könyvében jelentetett meg, de létezett egy német nyelvű kiadás is, amely Manfred Blum fordításában és kiadásában jelent meg. Az interneten fellelhető egy nagyon érdekes kiadás is, portugál

⁹ A legújabb magyar nyelvű Gergely élete ld. még <http://www.katolikus.hu/szentek/szent296.html>, valamint Dedek Crescens Lajos, *A szentek élete*, Budapest, 1900, 285-286; szerb nyelven napjainkig a legjobb szentek életét írta Јустин Поповић, *Жумуја светих за месец јануар*, e munkában az elektronikus kiadást használtuk: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/AvaJustin/ZitijaSvetih/ZitijaSvetih0110.htm> ld. még Gergely életéről egy régebbi, de használható kritikai áttekintést: *Selected Writings and Letters of Gregory, bishop of Nyssa*, translated with prolegomena, notes and indices by William Moore and Henry Austin Wilson, Phillip Schaff and Henry Wace (Ed.) *Nicene and Post-Nicene Fathers*, second series, volume V, Grand Rapids 1974 (reprint), 1-30; valamint egy újabb angol nyelvű kiadást Nissai Szent Gergely életéről és munkásságáról Anton Meredith, *Gregory of Nyssa (The Early Church Fathers)*, London, 1999.

¹⁰ *Selected Writings and Letters of Gregory, bishop of Nyssa*, 33-203.

nyelven, melynek a címe *Sobre a vida de Moisés*. Ez egy régebbi Luca F. Mateo fordítás alapján készült.¹¹

A munka legjobb kritikai kiadása 1978-ból származik. A szerkesztők összegyűjtötték majdnem az egész hozzáférhető anyagot és irodalmat Nissai Szent Gergely művéhez. E kiadás angol nyelvű, Abraham Malherbe és Everett Ferguson fordításában és jegyzeteivel kiegészítve. Fontos kiemelni, hogy az előszót John Meyendorff írta, híres teológus és az egyik legnagyobb bizánci vallástudomány-történész.¹² Témánkat tekintve ez a kiadás a legfontosabb. Az előszóban Meyendorf kiemelni, hogy *Mózes élete* latin nyelvű fordítását J. P. Migne adta ki. Migne szövegének a szerzője, illetve a görög eredetiből fordító maga Georgius Trapezuntius. Meyendorff szavai szerint ez a munka egy rosszabb kéziratot jelent és nem járul hozzá, hogy javítsa George rossz hírnevét, mint fordító.¹³

E munkában nem tudunk foglalkozni Georgius Trapezuntius *Mózes élete* c. munkájának fordításaival, de fontosnak tartjuk kihangsúlyozni jelentőségét. A valóságát még soha nem kérdőjelezték meg. A művet Gergely írta 390 táján. Gergely több spirituális szöveget írt, útmutatásként az erényes életre nézve. A *Mózes élete*, formájában *logos*, vagyis a hivatalos értekezés, amelyet a munka teljes címe, *Tökéletesség az erény*, is mutat. Lehet, hogy tervezték a mű hangos felolvasását is szerzetesi háztartásokban. Négy részből áll: *Előszó* vagy bevezetés, amely levél formájában került megírásra, *Historia*, amely bibliai történetek parafrázisa, *theoria* (elmélkedés), amely a bibliai történetek spirituális értelmezését öleli fel, és *A megkötésekről*. A *Historia* és *theoria* egy katechetikai oktatás. A második részben, a *Historia*-ban, Gergely összefoglalja az eseményeket Mózes életével kapcsolatban, a Biblia Mózes második és harmadik könyve alapján. A harmadik rész, a *theoria*, utal

¹¹ S. Gregório de Nyssa, *Sobre a vida de Moisés*, Tradução segundo a Patrologia Grega de Migne com base na versão de D. Lucas F. Mateo, ld. a következő internet oldalon http://documentacatholicaomnia.eu/03d/0335-0395._Gregorius_Nyssenus._A_Vida_de_Moises._PT.pdf

¹² Gregory of Nyssa, *The Life of Moses*, New York, 1978.

¹³ Gregory of Nyssa, *The Life of Moses*, New York, 1978, 21.

ezekre az eseményekre, mint a lelki intelmek alapjára. Így az élet Mózes jelképévé válik, azaz a lélek spirituális utazása Istenhez.¹⁴

Ennek a könyvnek nagy erkölcsi értéke és jelentősége van a szerzetesek számára. Ezért fontos, hogy Nissai Szent Gergely művének latin fordítása Bácsra került, hiszen jól tudjuk, hogy a szerzetesrendet Váradi Péter érsek alapította újra és újíttotta meg a szerzetesi rendéletet.

A könyv rámutat néhány érdekes és fontos dologra. Az ún. „*bizánc utáni*” *Bizáncnak* és kulturális hagyományának erős hatása volt egész Közép-Európára. A könyv Bácsra kerülése azt is mutatja, hogy Bács igen jelentős könyvtár és kulturális központ volt, nem csak magyar vagy római-katolikus szempontból, hanem nyugat-európai szinten is. Végül, mondhatjuk, hogy majdnem négy század után, Bizánc, Bács valamikori ura, Georgius Trapezuntius könyvében visszatért a Délvidékre.

¹⁴ A mű részletes magyarázatát, filozófiai, vallási, erkölcsi és egyéb értelmezését ld. Gregory of Nyssa, *The Life of Moses*, New York, 1978, 1-23.